

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i08.014>

UDK: 821.512.133.09

<https://orcid.org/0009-0006-3147-4307>

ISHCHI ROMANLAR: SINFIY TAJRIBA VA BADIY TAFAKKUR EVOLYUTSIYASI

Xamraqulova Dildora

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

d.khamrakulova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asrning o'rtalarida ingliz adabiyotida shakllangan "ishchi romanlar" fenomeni, uning ijtimoiy hamda badiiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ishchi obrazining 1930-yillardagi jabrlanuvchi tipidan 1960–70-yillardagi faol, individualistik va isyonkor qiyofaga aylanishi ko'rsatib beriladi. Shuningdek, Alan Sillitoe, Devid Storey, Melvin Bragg, Sid Chaplin va Sten Barstou asarlarida ishchi sinfi hayoti, ijtimoiy ziddiyatlar hamda axloqiy qadriyatlarning aks etishi yoritiladi.

Kalit so'zlar: ishchi romani, ingliz adabiyoti, ishchi sinfi obrazi, ijtimoiy roman, Alan Sillitoe, sinfiy ong, realizm, individualizm, proletar adabiyoti

РАБОЧИЕ РОМАНЫ: КЛАССОВЫЙ ОПЫТ И ЭВОЛЮЦИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ

Аннотация: В статье анализируется феномен «рабочего романа», социальные и художественные особенности. В исследовании показана трансформация образа рабочего: от страдательного типа 1930-х годов к активному, индивидуалистическому и бунтарскому герою 1960–70-х годов. Кроме того, рассматривается отражение жизни рабочего класса, социальных противоречий и нравственных ценностей в произведениях Алан Силлитоу, Дэвид Стори, Мелвин Брэгг, Сид Чаплин и Стен Барстоу.

Ключевые слова: рабочий роман, английская литература, образ рабочего класса, социальный роман, классовое сознание, реализм, индивидуализм, пролетарская литература,

WORKING-CLASS NOVELS: CLASS EXPERIENCE AND THE EVOLUTION OF ARTISTIC THOUGHT

Abstract: This article examines the phenomenon of the “working-class novel” that emerged in mid-20th-century English literature, focusing on its social and artistic characteristics. The study demonstrates the transformation of the worker’s image from the suffering victim type of the 1930s to the active, individualistic, and rebellious figure of the 1960s–70s. The works of Alan Sillitoe, David Storey, Melvyn Bragg, Sid Chaplin, and Stan Barstow are analyzed to highlight the representation of working-class life, social conflicts, and moral values.

Keywords: working-class novel, English literature, working-class image, social novel, class consciousness, realism, individualism, proletarian literature.

KIRISH

XX asr jahon adabiyoti ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar, sanoatlashuv jarayonlari va sinfiy munosabatlarning keskinlashuvi bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlandi. Ayniqsa, ingliz adabiyotida ishchi sinfining hayoti, uning ijtimoiy muammolari va ruhiy kechinmalarini aks ettiruvchi badiiy asarlar alohida yo‘nalish sifatida shakllandi. “Ishchi romanlar” deb ataluvchi ushbu adabiy hodisa jamiyatning quyi qatlamlari tajribasini markazga olib chiqishi bilan adabiy tafakkur tarixida muhim bosqichni tashkil etdi.

1930-yillarda iqtisodiy inqiroz va ijtimoiy tengsizlik sharoitida yaratilgan asarlarda ishchi obrazi ko‘proq jabrlanuvchi, ijtimoiy tizim qurboni sifatida tasvirlangan bo‘lsa, keyingi davr – 1950–70-yillarda bu obraz tubdan o‘zgaradi. U endilikda faol, mustaqil fikrlovchi, mavjud tartibotlarga nisbatan tanqidiy munosabat bildiruvchi va individual erkinlikni himoya qiluvchi qahramonga aylanadi. Bu transformatsiya nafaqat ijtimoiy ongdagi o‘zgarishlarni, balki badiiy tafakkur evolyutsiyasini ham aks ettiradi. Mazkur maqolada ishchi romanlar fenomeni sinfiy tajriba va estetik tafakkur rivoji nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ishchi sinfi obrazining shakllanish bosqichlari, uning ideologik va estetik asoslari, realizm an‘analari hamda individualizm tamoyillari bilan bog‘liqligi yoritiladi. Shuningdek, ingliz adabiyotidagi ishchi romanlar jamiyat va shaxs o‘rtasidagi ziddiyatlarni ifodalash vositasi sifatida ko‘rib chiqiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, ishchi romanlar nafaqat ma‘lum bir tarixiy davr mahsuli, balki sinfiy ong, ijtimoiy adolat va shaxs erkinligi masalalarini badiiy talqin qilishning muhim shakli hisoblanadi. Ularni o‘rganish adabiyot va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir mexanizmlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ishchi roman” adabiyoti 1950-1970-yillarda sezilarli hodisaga aylandi. Alan Silitou, Sten Barstou, Sid Chaplin, Devid Stori, Raymond Uilyams, Brayan Almond, Melvin Brag kabi mashhur adiblar ushbu yo‘nalish namoyondalaridan hisoblanishadi[1].

“Ishchi adabiyoti” atamasi shartliroq tushunchadir. Bu nom bilan XIX asrning ko‘plab asarlarini ham bemalol atash mumkin edi. Masalan, E. Gaskellning “**Meri Barton**” (1848), Dickensning “**Og‘ir zamonlar**” (1854) yoki J. Eliotning “**Feliks Xolt**” (1866) kabi asarlarini. Bundan tashqari, XX asrning 1920-yillarida chop etilgan ishchilar mavzusidagi

romanlar — Stesi Hayd, Jo Korri, Hezlop, Uelsh va boshqalarning asarlari ham ayni shu yo‘nalishda edi. Shuningdek, Lindseyning **“Britaniya yo‘li”** turkumidagi romanlari, G. Smit yoki D. Lember kabi ingliz progressiv yozuvchilarining kitoblari ham ishchi sinfi hayoti va kurashini tasvirlashga bag‘ishlangan edi. Ammo Lindsey yoki Lember kabi mualliflar tomonidan yozilgan, ishchilar, ularning jamoaviy kurashi va ijtimoiy ziddiyatlar haqida hikoya qiluvchi kitoblarni burjua adabiy tanqidi butunlay e‘tiborsiz qoldirgan bo‘lsa, Sillitonning romani va Ueskerning pyesasida u shunday jihatlarni ko‘rdiki, bu nafaqat mualliflarning e‘tibor markaziga chiqishiga sabab bo‘ldi, balki hatto ular ma‘lum darajada qo‘llab-quvvatlandi ham.

Ma‘lumki, adabiy maktablar, oqimlar yoki ijodiy guruhlariga nom berish har doim ham ularning ishtirokchilari tomonidan amalga oshirilmaydi va bunday nomlar har doim ham birlashtirilayotgan mualliflarning umumiy estetik asosga ega ekanligini anglatmaydi. Alan Sillitouning romani nashr etilishidan bir oz oldin “jahldor yoshlar” vakillari bir-biridan ajralib chiqishga uringan va o‘zlarining o‘zaro hech qanday aloqasi yo‘qligiga o‘quvchilarni ishontirishga harakat qilgan edilar. “Ishchi romani” atamasi esa o‘ziga nisbatan “fuqarolik huquqini” shundan keyingina oldiki, “Shanba oqshomi va yakshanba tongi” romanidan so‘ng, birin-ketin boshqa mualliflarning asarlari ham paydo bo‘la boshladi. Ular o‘zaro bog‘liq bo‘lmasa ham (hatto ko‘pchiligi bir-birini tanimas edi), baribir ularning ijodida bir qator umumiy jihatlar mavjud edi.

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, adabiy-tahliliy va tipologik yondashuvlardan foydalanildi. Asarlar mazmuni, obrazlar tizimi va ijtimoiy kontekst o‘zaro taqqoslanib, ishchi qahramonining evolyutsiyasi umumlashtirildi. Mualliflarning turli davrlardagi qarashlari hamda badiiy uslubiy xususiyatlari qiyosiy tahlil asosida o‘rganildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Angliyadagi 1950-1970 yillardagi “ishchi romanlari” 1920-1930 yillardagi proletar romanlariga nisbatan yangi xususiyatlarga ega edi.

1930-60-yillar ingliz adabiyotida ishchi obrazi tubdan o‘zgarishlarga uchrab, Britaniyaning ijtimoiy va iqtisodiy kontekstidagi o‘zgarishlarni aks ettirdi.

1930-yillar adabiyotida ishchilar sinfi asosan iqtisodiy tushkunlik va ijtimoiy adolatsizlik qurboni sifatida tasvirlangan. Uolter Grinvudning “Qo‘ldagi sevgi” (1933) romani ishsizlik inqiroziga javoban yozilgan ingliz proletar romanining “ajoyib namunasi” sifatida ta‘riflangan. Asar muallifning o‘zi tug‘ilgan Salfordning sanoat qashshoqlarida bo‘lib o‘tadi. 30-yillardagi ishchilar sinfi qahramonining xususiyatlari:

- Iqtisodiy vaziyatlarning passiv qurboni
- Ommaviy ishsizlik sharoitida omon qolish uchun kurash
- Ijtimoiy determinizm – taqdiri atrof-muhit butunlay belgilaydi
- Kollektiv birdamlik qarshilik vositasi sifatida
- Didaktik funktsiya - kapitalistik tuzumning adolatsizligini ko‘rsatish

Bu davr adabiyoti yaqqol ijtimoiy-tanqidiy xarakterga ega bo‘lib, mehnatkashlarni tuzum tomonidan ezilgan, o‘z-o‘zini anglash imkoniyatidan mahrum bo‘lgan odamlar

sifatida ko'rsatdi. 1960-yillar ishchining tubdan yangi qiyofasini olib keldi - an'anaviy qadriyatlarni rad etuvchi faol isyonchi. 1950-yillar oxiri va 1960-yillar boshidagi filmlar, jumladan, "Shanba kechasi va yakshanba tongi" oldingi avlodlar o'rnatgan zolim ijtimoiy va iqtisodiy tizimlarga qarshi isyon ko'targan "g'azabli yigit" obrazi orqali ishchilar sinfini ifodalagan. 1950-60-yillardagi "ishchi romanlar" harakatining yozuvchilari ishtiyoq va qarama-qarshilik energiyasi bilan yozgan, asosiy e'tiborni ishchilar sinfiga qaratgan.

1960-yillarning ishchi sinfi qahramonining asosiy xususiyatlari:

- Mavjud tartibni faol rad etish
- Individualizm va gedonizm norozilik shakllari sifatida
- Moddiy farovonlik, lekin ma'naviy norozilik
- Avlod farqi - ota-ona qadriyatlarini inkor etish
- Siyosat va ijtimoiy institutlarga behayo munosabat

Ishchi qiyofasining o'zgarishi Britaniya jamiyatidagi tub o'zgarishlarni aks ettirdi. 1930-yillarda mamlakat Buyuk depressiyani, ommaviy ishsizlikni va ijtimoiy qo'zg'olonlarni boshidan kechirdi. Ishchilar sinfi chindan ham og'ir ahvolda edi.

1960-yillarga kelib vaziyat o'zgardi: urushdan keyingi iqtisodiy yuksalish, farovon davlat yaratilishi, iste'molning o'sishi. Yosh ishchilar ta'lim olishdi, moddiy imkoniyatlarga ega bo'lishdi, lekin yangi muammolarga duch kelishdi - begonalashish, ishning ma'nosizligi, konformizm. 30-yillar nasrida mehnatkashlarning turmush sharoiti, kundalik turmushi, ijtimoiy muammolari atroflicha tasvirlangan naturalistik usullardan ko'p foydalanilgan. Mualliflar o'quvchilarga "hayot haqiqatini" ko'rsatib, hujjatli aniqlikka intilishdi. 30-yillar ishchi adabiyoti ko'pincha ijtimoiy islohotlar yoki inqilobga chaqiruvchi so'l siyosiy yo'nalishga ega edi. Yozuvchilar o'z vazifasini jamoatchilik fikrini safarbar etishda ko'rdilar.

1960-yillar mualliflari har qanday siyosiy faoliyatni rad etishgan. Ularning qahramonlari shaxsiy muammolar va zavqlarga qaratilgan apolitik individualistlardir. Mehnatkash obrazining jabrlanuvchidan isyonchigacha bo'lgan evolyutsiyasi Britaniya jamiyatining sinfdan iste'mol madaniyatiga o'tishini aks ettiradi. 1960-yillar ishchisi endi marksistik ma'noda proletar emas, balki o'zining madaniy ildizlarini saqlab qolgan, ammo iqtisodiy mustaqillikka erishgan yangi o'rta sinf vakilidir.

Ilgari ishlab chiqarishning naturalistik tavsifi muhim o'rin egallagan; endi esa ma'naviy-psixologik muammolar birinchi o'ringa chiqadi. Agar ilgari "ishchi romani" ko'proq hujjatli hikoya va publisistik reportaj tarzida mavjud bo'lgan bo'lsa, endi u chinakam badiiy asarga aylandi; undagi sotsiologizm psixologizm bilan birlashdi[2].

Zamonaviy ishchi romanidagi hikoya ko'pincha hazil bilan uyg'unlashtirilgan va boyitilgan. "Ishchi romani"da komediya elementi va hazil muhiti paydo bo'ladi, chunki ishchilarda jamiyatning yuqori qatlamlari vakillariga qaraganda ko'proq quvnoqlik, hayotga muhabbat, samimiylik va o'z kuchini anglash mavjud edi. "Ishchi romani" vaziyatlarning ham hajviyligi, ham qahramonlarning kulgililigi bilan ajralib turadi. Biroq, hikoya yoki hikoyachining hazillari ortida qayg'uli va hatto fojiali voqealar yashiringan.

“Ishchi roman”lardagi lirik rangdagi muallif nutqi qahramonning bevosita nutqiga imkon qadar yaqin. Birinchi shaxs hikoyasi ushbu yo‘nalish romanchilarining sevimli shaklidir. Bu shunchaki taniqli adabiy vositalardan biri emas, balki xalq dunyoqarashining tabiiy ifodasidir. Romanda ishchining ovozi to‘g‘ridan-to‘g‘ri yangraydi, hamma narsa uning kayfiyati, psixologik holati bilan yoritilgan. Bu kabi asarlarda ertak nutqining barcha belgilarini, so‘zlashuv intonatsiyasini, so‘zlashuv lug‘atini, kulgili iboralarni va erkin mavzuli o‘tishlarni organik tarzda o‘zlashtiradi. Ishchilarning so‘zlashuv nutqi, hikoyaning o‘ziga singib ketgan yoki hikoya qilish shakli bo‘lib, zamonaviy ingliz romanining odatiy uslubidan uzoqdir; u yangi, ifodali va yorqin eshtiladi. Sten Barstowning so‘zlariga ko‘ra, birinchi shaxsning hikoya qilish usuli, qahramonning “iqrorligi”, oddiy odamning taqdiri haqidagi fojiali hikoya uchun mos keladi[3]. Hikoyachi intonatsiyasining samimiyligi va stixiyaliligi zamonaviy oddiy odamning hayotiy vaziyatlari dramasi ga ko‘proq mos keladi.

“Ishchi roman”ining xarakterli jihati – markaziy qahramon yosh ishchi taqdiri, o‘z holatidan norozi bo‘lgan ishchi psixologiyasi va bu vaziyatni qanday o‘zgartirish haqida o‘ylash bilan bog‘liq syujet bo‘lib, bu ish masalasi va butun insoniyatni tashvishga soladigan muammolar o‘rtasidagi bog‘liqlikdir.

“Ishchi roman”ining eng yorqin vakillaridan biri Alan Silitou “Saturday Night and Sunday Morning”[4] (“Shanba oqshomi va yakshanba tongi”) (1958) romanida zamonaviy davrda ishchi qiyofasida (Arthur Siton obrazi) kuzatilayotgan yangi hodisalarni sotsiologik va badiiy teranlik bilan tahlil qiladi, “iste‘mol sivilizatsiyasi” rivojlangan kapitalistik mamlakatlarning ishchilar sinfi oldida turgan murakkab muammolarni o‘rganadi. Alan Silitou romanlarining ijtimoiy mazmuni mehnat hayotining tor doirasi bilan chegaralanmaydi.

Alan Silitouning “Key to the Door”[5] (“Eshik kaliti” (1961) romani birinchi kitobida ko‘tarilgan ishchilar sinfi mavzusini rivojlantiradi. Bu ikki asarning o‘xshashligi ham shundan iboratki, muallif bir xil ishchi sinfi sifatida Siton oilasi vakillarini qahramon sifatida ko‘rsatgan. “Key to the Door” asaridagi Artur Sitonning akasi Brayan Siton “Saturday Night and Sunday Morning” romani qahramoni hamdir. “Key to the Door” asarida Silitou qahramonni Nottingemdan tashqariga olib chiqadi; harakat Malayaga ko‘chadi. Asar mavzusi endi zamonaviy siyosiy muammolar, internatsionalist ishchining mustamlakachilik urushiga salbiy munosabati bilan yanada aniqroq bog‘langan. Alan Silitou “ishchi romanlar”ining eng o‘ziga xos xususiyati shundaki, u mustamlakachilikka qarshi romanga aylanadi.

Alan Silitouning “The Good Women”[6] («Yaxshi ayollar» (1962) romanida ishchilar sinfi huquqlari uchun faol kurashchiga aylangan ayolni tasvirlash an‘anasi aks etgan. Hikoya qahramonlari – hikoyachi va Liza Atkinlar Trafalgar maydonida termoyadroviy qurollarga, yangi urush xavfiga qarshi namoyishda ishtirok etishadi. Hibsga olinganidan so‘ng, politsiya bo‘limida hikoyachi Nottingemdagi hayot va Liza haqida eslaydi.

Hikoyaning mafkuraviy markazi ishchining mitingdagi nutqidir. Ishchi ish tashlashga, mehnatkashlar sinfi g‘alabasigacha, jamiyatda tub o‘zgarishlar bo‘lguncha kurashga chaqiradi. Liza ommaviy namoyish o‘tkazish to‘g‘risida qaror qabul qilingan ushbu yig‘ilish

ishtirokchisi. Silitou qissasida mehnatkash ayolning shaxsiy olamining teran tasviri siyosiy kurashga, namoyish sahnasida qatnashayotgan ommaning harakatlariga qiziqish bilan uzviy bog‘liqdir.

Ishchilar sinfi va burjuaziya manfaatlarining antagonistik murosasizligi Alan Silitouning «Pit Strike»[7] (1973) qissasida ko‘rsatilgan bo‘lib, bu ingliz ishchilarining eng yirik ish tashlashlaridan biri – 1972 yildagi konchilar ish tashlashiga javobdir. Hikoyaning syujeti ingliz proletariyatining sinfiy janglari ustiga qurilgan. Nottingemshirlik konchi Joshua o‘zining do‘sti Bill Marriott bilan konchilarning ish tashlashi paytida Kentga, xususan, Kent konchilariga strikbreykerlar va politsiyaga qarshi kurashda yordam berish uchun sayohat qiladi. Joshua elektr stansiyalariga kirgan ko‘mir yuk mashinalarini ushlab qolgan piketchilar guruhining eng zukko va epchil odami bo‘lib chiqdi. Politsiya bilan to‘qnashuvlar haqiqiy jangga aylangan. Piketchilar jasorat bilan ularning yo‘lini to‘sib turgan politsiyachilarni kutib olishdi.

Ish tashlashda qatnashish Joshua uchun yangi dunyoni ochadi. Uning qarashlari o‘zgaradi. Agar u ilgari Xudoga ishongan bo‘lsa va doimo o‘zi bilan Injil olib yurgan bo‘lsa, zarba paytida kitobning yo‘qolgani endi Yoshuani umuman tashvishlantirmaydi. Uning sinfiy ongi ortib bordi. Joshua endi haqiqiy hayotni ishchilar sinfi manfaatlari uchun kurashda, proletar birdamligida ko‘ra boshlagan edi. Ishchilar birdamligi g‘oyasi hikoyaning asosiy g‘oyasidir. Angliyaning turli hududlaridan konchilar birlashdilar, ilg‘or ziyoli qatlam vakillari ularga yordamga kelib, namoyishchilarni qo‘llab-quvvatladilar. Konchilar hayotini yaxshi bilgan, sotsiolog sifatida ishchilar qishloqlari hayotini o‘rgangan universitet o‘qituvchilari Jek va Pamela Seymor ish tashlash vaqtida Joshuani boshpana bilan ta‘minlaydilar. Pamela unga: “... sizning kurashingiz bizning kurashimizdir”, deb aytadi. O‘z huquqlari uchun kurash natijasida konchilar g‘alaba qozonadi.

1960-yillar va 70-yillar boshlarida Angliyada sinfiy kurashning va ish tashlash harakatining kuchayishi “Shiddatli o‘ttizinchi yillar” ijtimoiy-siyosiy ahvolining aks-sadosi bo‘ldi. Zamonaviy mehnatga oid adabiyotda 30-yillardagi kurashayotgan Angliya obrazining paydo bo‘lishi, sinfiy janglar muhiti aks ettirilishi tabiiy edi, albatta. Brayan Almondning 1930-yillar boshidagi ijtimoiy to‘qnashuvlarga bag‘ishlangan “Gilding the Brass Farthing” (1963) romani bu borada xarakterlidir. Mehnatkashlarning birdamligi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortib borayotgani miting va namoyishlar sahnalarida namoyon bo‘ladi. Ishchilar ekspluatatsiyaning yangi shakllariga qarshilik ko‘rsatishga harakat qilishadi. Brayan Almond o‘z asarida ishchilar sinfining kuch-qudratini, uning ulkan energiyasini va bukilmas jasoratini ko‘rsatib beradi[8].

“Ishchi romanlar” mualliflari ko‘pincha birinchi shaxs bayon shakliga murojaat qilib, xalqning dunyoqarashini ifodalashda ana shu uslubdan foydalanadilar. Ishchining ovozi to‘g‘ridan-to‘g‘ri, o‘z sinfining hamma narsasi haqida gapiradi. Sid Chaplinning “Sardina kuni” (1961) romanida ishchi o‘spirin Artur Xagerston nuqtai nazaridan hikoya qilinadi. Artur o‘zining qayg‘uli maktab yillari, kundalik og‘ir mehnat bilan band bo‘lgan onasi, aqlli va mehribon mehnatkash o‘gay otasi Garri, taqdiri zamonaviy ingliz jamiyatida muhim

muammo bo'lgan tengdoshlari haqida so'zlaydi. Arturning hikoyasi beg'araz, chuqur hissiyotli va samimiydir. Murakkab muammolari, kundalik tashvishlari bilan mehnat muhitidan chiqqan zamonaviy yigitning ichki dunyosi kitobxonga ochib beriladi. Romanning asosiy g'oyasi Artur va Garri o'rtasidagi dialogda paydo bo'lgan "sardina" ning ramziy qiyofasi bilan ta'kidlangan. Avvaliga Artur hayotni juda tor doirada: boyib ketish, muhim boshliqlarni tanish, Yaguar haydash, o'z basseytiga ega bo'lish kabi burjua normalari ruhida tasavvur qiladi. Ammo Garri unga bunday hayot sardinaning hayotiga o'xshashligini tushuntirdi; u faqat sayoz, ovqat topishi va tuxum qo'yishi mumkin bo'lgan ko'lmakda suzadi. Va aynan shu vaqtda to'rga tushadi, keyin esa konservalangan ikraga aylanadi. Garri Arturga sardinaga aylanmaslikni, balki dengizga, haqiqiy hayotga chiqishni maslahat beradi:

"Sen ko'lmakda suzadigan odam emassan", deydi u. Sen xohlasang hatto oyga ucha olasan... Sen sardina emassan, shundaymi?[9]

Ko'pgina "ishchi romanlar"ida opportunizm va iste'molchi psixologiyasining qoralanishini kuzatish mumkin. bosh qahramonning atrof-muhit bilan uzilishi, mehnat muhitidan uzoqlashuvi, o'z sinfining manfaatlarini unutishi haqiqiy fojiga aylanadi. "Pasmore"[10] (1972) romanida Devid Stori ishchilar sinfining dunyoqarashi va an'analari bilan bog'liq axloqiy qadriyatlarni ko'rishga intiladi. Roman qahramoni Kolin Pasmor ish muhitidan chiqib, ta'lim oladi va tarix o'qituvchisi bo'ladi. Kolin o'zining proletar o'tmishi va "o'rta sinf"ning zamonaviy mavjudligi o'rtasida doimiy ravishda his qiladigan ichki bo'shliqdan bezovtalanadi. Ichki norozilik hayotni qaysidir jihatdan o'zgartirish istagiga olib keladi. Biroq, uning uchun o'zgarish faqat uni o'rab turgan yangi muhit, iste'molchi axloqi va zavqqa chanqoqlik hukmronlik qiladigan, vijdon ovozi o'ldiradigan muhitning turmush tarzi doirasida mumkin bo'ladi. Kolin xotini Kayga hiyonat qilib, Xelen bilan yashirin munosabat boshlaydi. Ammo bu "yangi hayot" uning ruhiy dramasini yanada og'irlashtiradi va oxir-oqibat u oilasi, yaqinlari bag'riga qaytadi va mehnat hayotidan g'ururlanib qolgan konchi otasining axloqiy g'oyalariga muvofiq yashashga harakat qiladi. Mehnat sharoitlarining og'irligi, oila asoslarini xalq g'oya va an'alariga muvofiq insonparvarlik munosabatlarning asosi sifatida qadrlagan.

"Passmore" romanining asosiy motivlari Devid Storning "Savil" romanida yanada rivojlangan[11]. Biroq, bu asarda ish muhiti, qahramon xarakterining shakllanishi va uning psixologiyasi batafsilroq va sezilarli darajada tasvirlangan.

Konlarda mashaqqatli, og'ir mehnatni boshdan kechirgan Kolinning otasi Garri Savil bu do'zaxdan qutulishning yagona yo'lini ta'limda ko'radi; shuning uchun u o'g'lining o'qituvchi bo'lishini xohlardi. Kolin o'qish davrida oilasiga qo'shimcha daromad keltirishi uchun yozda fermada ishlab, ota-onasiga yordam beradi. Asta-sekin u o'z tanlovining to'g'riligiga shubha qila boshlaydi, nafaqat oilasi, balki sinfi oldidagi mas'uliyat hissi ortadi. Kolin o'z fe'l-atvorida mehnatkash odamga xos axloqiy fazilatlarini mujassam etgan, u o'zini boshqa muhitda bo'lsa ham saqlab qolgan. Unga ta'lim boyish uchun emas, balki o'zini erkin his qilish, zamonaviy hayotning ma'nosini yaxshiroq tushunish uchun kerak. Axloqiy jihatdan Kolin kollejdagi hamkasblaridan ustundir; uning boylarning bolalaridan ustunligi

yaqqol ko‘rinib turardi. Maktabda Kolinning isyonkor tabiatini sezgan o‘qituvchi Snob Xodjes ta‘qib qiladi. Kolinning isyonkor tabiati keyinchalik o‘qituvchi bo‘lib, maktab ma‘muriyatining bema‘ni buyruqlariga qarshilik qilganida ham namoyon bo‘ladi.

Muallif Kolinning ahvolini dramatik tarzda ochib beradi: u boshqa, “o‘rta sinf” safiga qo‘shilsa-da, lekin o‘zini ishchilar sinfining vakilidek his qilardi. Bu uning begonalashishi va yolg‘izligi uchun sabab bo‘ladi. «O‘qimishli odamlar» orasida yashab, u oilasi – otasi, akalari Stiven va Richardni tushunish hissini yo‘qotib qo‘yadi[12]. Romanning obyektiv xulosasi quyidagicha: burjua jamiyatida mehnatkashlarga berilgan ta‘lim sinfiy tengsizlik va qarama-qarshilik muammosini hal qilmaydi, zero ta‘lim tizimining o‘zi adolatsiz, hukmron tabaqa manfaatlariga bo‘ysundirilgan. Kolin bularning barchasidan xabardor, shuning uchun uning hissiy dramasi, sarosimasi najot izlab tug‘ilgan joyidan qochish istagida namoyon bo‘ladi. Ammo qahramonning: “uchishi”, noma‘lum tomonga “sayohati” yolg‘iz va maqsadsiz, aniq istiqbolsiz amalga oshiriladi. Kolin o‘zining barcha isyonkorligiga qaramay, burjua jamiyati tomonidan tarbiyalangan individualistik boshlang‘ichni o‘z ichiga oladi. Uning ruhiy dramasi ishchilar sinfi bilan birdamlik tuyg‘usini topa olmaganligi bilan bog‘liq.

Davrning yana bir adibi, 1939-yilda tug‘ilgan Melvin Brag Oksford universitetida tahsil olgan, tarixni o‘rgangan, keyin televideniya ishlagan. Uning birinchi romani “For Want of a Nail”[13] (1965) konchilar muhiti, ishchilar va burjuaziya o‘rtasida vujudga keladigan dushmanlik, ehtiyotkor munosabatni tasvirlaydi. Roman qahramoni Tom Grey, konchi Tom Peyslining nabirasi bo‘lib, u ishchilar oilasida o‘tib ulg‘ayadi. Keyinchalik Tom “o‘rta sinf”ga qo‘shiladi, shu asnoda begonalashish va yolg‘izlikni boshdan kechiradi, ammo ularni yengib o‘ta olmaydi: unga jasorat va qat‘iyat yetishmaydi, u endi o‘zining konchi-bobosi kabi emas.

Melvin Bragning “The Second Inheritance”[14] (“Ikkinchi meros”) (1965) romanida esa qashshoq yer egasi Artur Lengli va badavlat fermer Jon Forster o‘rtasidagi munosabatlar qalamga olinadi. Forsterning xarakteri uning his-tuyg‘ulariga nomutanosib bo‘lgan Arturning singlisi Petga bo‘lgan muhabbatida namoyon bo‘ladi. Melvin Brag romanlarida tabiatning go‘zalligi va Kamberlend landshaftining o‘ziga xosligi katta ta‘sirchan kuch bilan yetkazilgan. Melvin Brag romanlarining asosiy muammosi - qahramonni o‘z ona muhitidan, “ildizlaridan” ajrashidir. Shunday qilib, qishloqda o‘tib-ulg‘aygan, keyin shaharga ko‘chib kelgan, mashhur jurnalist, mashhur qo‘shiqlar muallifiga aylangan Richard Golvin (“Devorsiz shahar” 1968 yil) “Without a City Wall”[15] romanida shahar hayotiga ko‘nika olmay yana qishloqqa qaytadi. Garchi shahar aholisining iste‘molchi xuquqlariga xos bo‘lgan narsalarga sig‘inish bu yerda ham kirib kelgan edi. Edvard Jon adabiy tanqidchi va kollej o‘qituvchisi sifatidagi faoliyati bilan bog‘liq asabiy taranglikka dosh bera olmaydigan darajada kasal bo‘lib qoladi (roman «Nerv», 1971). Edvard Jon jamiyatning quyi qatlam vakili bo‘lishiga qaramay ta‘lim oladi, ammo Londonda olib borishi kerak bo‘lgan yangi turmush tarziga moslasha olmadi. U o‘zining tug‘ilgan ildizlaridan ajralishni og‘riq bilan boshdan kechiradi, o‘zini o‘zini yo‘qotadi, atrofidagi odamlarning hayoti va urf-odatlarini qabul qilmaydi.

Asosan o'z ona yurti - Kamberlend aholisiga bag'ishlangan Bragg romanlarining o'ziga xos sharhi bu "Speak for England"[16] ("Angliya uchun gapiring") (1976) ilmiy-ommabop kitobi bo'lib, unda Bragg urushlardan omon qolgan oilasining uch avlodi hayotini tasvirlaydi. Inqirozlarni keltirib chiqaradi va shu bilan birga Angliya tarixini yoritadi[17]. Unda qishloq mehnatkashlari va ishchilarining hayoti, xalq hayotining asosini tashkil etuvchi mehnati haqida hikoya qilinadi. Bragg Birinchi jahon urushidan keyin yaqqol ko'rinib qolgan Britaniya imperiyasining tanazzulga uchrashi, kapital dunyosida Amerika ta'sirining kuchayishi, Angliya boshdan kechirayotgan chuqur inqiroz haqida gapiradi. Kitobda ekologiya muammolari ko'tarilib, kapitalistlarning tinimsiz ravishda foyda olishga intilishining mamlakat tabiiy resurslariga halokatli ta'siri deya qayd etilgan. Braggning eng muhim asari "The Hired Man" (1969), "A Place in England" (1970) va "Kingdom Come" (1980) romanlarini o'z ichiga olgan "Tallentite" trilogiyasidir. Trilogiya 19-asr oxiridan 20-asrning 70-yillarigacha bo'lgan davrni qamrab olgan bo'lib, "Kamberlend" fermer xo'jaligi mehnatkashlarining mehnati, insonning yer, tabiat bilan bog'liq hissiy dunyosi tasvirlanadi va asta-sekin Angliyada dehqonlarning yo'q bo'lib ketishi kontekstida patriarxal psixologiya yo'qotishni ko'rsatadi. Bragg mehnatkashlarning ruhiy dunyosini, hayotga munosabatining jiddiyligini ochib beradi. Trilogiya an'anaviy realistik ingliz adabiyotining epik boshlanishini ochib beradi. Badiiy dunyoning haqiqiy o'xshashligi "Angliya nomidan" hujjatli kitobi bilan mazmundagi o'xshashlik bilan tasdiqlanadi.

"Fermer" romani Jon Tallentit oilasining buzilishi haqida hikoya qiladi. Jonning ishi Bragg tomonidan mazmunli, zarur deb ko'rsatilgan. "Angliyadagi joy" romani ishchi hayoti og'ir bo'lgan Jozef Tallentit oilasidagi kelishmovchilik haqida hikoya qiladi. "The Kingdom Come" romanining qahramoni Tallentit ham oilaviy hayotidan qoniqmaydi, shekilli, u o'z da'vatini yozma ravishda topadi, lekin burjua dunyosi uni o'z manfaatlariga moslashtiradi. Duglas ijodkorlikdan mahrum bo'lgan shaxs sifatida hayotining ma'nosini yo'qotadi[18]. Trilogiyada ishchilar sinfining tanazzulga uchrashi, mehnatkashlar oilasining burjua tabiati, xarakterning qahramonlik kuchining yo'qolishi ko'rsatilgan. Shu bilan birga, trilogiyaning oxirgi qismidagi qahramonlardan biri Duglasning akasi Garri Tallentit mehnatkash xalqning uyushgan kurashi zarurligini anglab yetadi. Garri kasaba uyushmasi a'zosiga aylanadi.

1960-yillarda, Sten Barstou o'zining adabiy faoliyatini boshlaganida, u ingliz tanqidchilari tomonidan "ishchi roman" yozuvchisi sifatida tasniflangan edi. Biroq, shuni ta'kidlash lozimki, buning asosi kam edi. Zero Sten Barstou o'zining "Muhabbat... Sevgi?" (1960) deb nomlangan birinchi romanini nashr etganida uning qahramoni ish tabiatiga ko'ra ham (u shaxtada kichik ishchi sifatida ish boshlagan) ham, e'tiqodiga ko'ra ham ishchilar sinfi bilan ancha zaif aloqada bo'lgan. Sten Barstouning birinchi hikoyalar to'plami "Umidsizlik" (1961) va "Jobi" (1964) romanida esa adibning diqqat-e'tibori mehnatkashlar hayotining xususiyatlari va oddiy ishchining ahvoliga qaratildi.

Sten Barstouning romanlari (psixologik nuqtai nazardan) urushdan keyingi Britaniya voqeligining jamoaviy ong uchun keng qamrovli ijtimoiy, demografik va mafkuraviy oqibatlarga olib keluvchi jiddiy hodisasini o'rganadiki, bu quyi qatlamda qat'iy kasta

chegaralarini yo'qotish jarayonining boshlanishi – ishchilar oilalari farzandlarining davlat xizmatchilari, xizmat ko'rsatish sohasi, kichik biznes va nihoyat, badiiy va ijodiy ziyolilar faoliyati sohasiga o'tishi bilan belgilanadi.

XULOSA

“Ishchi romanlar” ingliz adabiyotida muhim ijtimoiy-badiiy hodisa bo'lib, ular orqali jamiyatlardagi sinfiy munosabatlar, iqtisodiy o'zgarishlar va shaxsiy identitet muammolari chuqur ifoda etildi. Ishchi obrazining evolyutsiyasi sinfiy kurashdan individual izlanishlarga o'tish jarayonini aks ettiradi. Ushbu yo'nalish zamonaviy adabiyotda ham ijtimoiy adolat va inson qadr-qimmatini muhokama qilish uchun muhim badiiy tajriba sifatida qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alcalá, R. del V. *British Working-Class Fiction: Narratives of Refusal and the Struggle Against Work*. London, Bloomsbury Academic, 2016.
2. Rose, J. *The Intellectual Life of the British Working Classes*. 2002.
3. Stan Brastow “The Watchers on the Shore”, January 1, 1968 by Penguin Books, 206 p.
4. Sillitoe A. “Saturday Night and Sunday Morning”, Nottingham, England, 192 p.
5. Sillitoe A. “Key to the Door”. Harper Collins Publishers, 1990. 480 p.
6. Sillitoe.A. “Tublid Naised (The Good Women)”, Ajalehtede Ajakirjade Kirjastus, Tallinn, Estonia; First Edition
7. Sillitoe A. "Pit Strike". Published by W.H. Allen, 1978.
8. Braithwaite, E.R. *To Sir, with Love*. London, The Bodley Head, 1959.
9. <https://www.amazon.co.uk/Day-Sardine-Sid-Chaplin>
10. Storey D. Pasmore. London: Prentice Hall Press, 1972. – 208 p.
11. Storey D. Savil. London: Penguin Books, 1976. – 597 p.
12. Breton, R. *Genre in the Chartist Periodical // The Working-Class Intellectual in Eighteenth- and Nineteenth-Century Britain*. Surrey, Ashgate, 2009. pp. 109–128.
13. Bragg Melvyn. *For Want of a Nail*. August 16, 1990 by Sceptre; 304 p.
14. Bragg Melvyn. “The Second Inheritance”, Dodd Mead; 1967. 299 pp.
15. Bragg Melvyn. “Without a City Wall”, April 26, 2012 by SCEPTRE; 384 p.
16. Bragg Melvyn. “Speak for England”, Sceptre; 1988. 448 pp.
17. Rose, J. *The Intellectual Life of the British Working Classes*. New Haven, Yale University Press, 2002.
18. Russell, D. (2004). *Looking North: Northern England and the National Imagination*. Manchester, Manchester University Press.